

मधेसतिर कथामा सीमान्तीयता

शारदा खनाल*

Email: sharadak974@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत लेखमा आख्यानकार विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको मधेसतिर कथामा प्रयुक्त पात्रहरूको सीमान्तीयताको प्रतिनिधित्वका आधारमा अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । सीमान्तीय भनेका निर्धा, निमुखा, ओभेलमा पारिएका, हेपिएका, दबाइएका शोषित, पीडित, दलित अधीनस्थ, पाखा पारिएका, आवाजविहीन तथा इतिहासविहीन व्यक्ति, समुदाय, समाज, जाति, क्षेत्र आदि हुन् । पात्रहरूको प्रतिनिधित्वलाई भौतिक प्रतिनिधित्व र भाषागत लेखनका आधारमा गराइने प्रतिनिधित्व गरी दुई आधारमा छुट्टाएर भौतिक प्रतिनिधित्वलाई पनि पात्रगत प्रतिनिधित्व, परिवेशगत प्रतिनिधित्व र विचारधारात्मक प्रतिनिधित्व गरी विभिन्न उपशीर्षकहरूमा छुट्टाई अध्ययन गरिएको छ । प्रमुख, सहायक र गौण सबै पात्र सीमान्तीय भएकाले कथामा सीमान्तीयताको भरपुर प्रतिनिधित्व भएको छ । सामाजिक संरचनाले सीमान्तीय बनेकी विधवामा पुनर्विवाह गरेर नयाँ जीवनको सुरुवात गर्ने इच्छा भएर पनि हिन्दू धार्मिक र पितृसत्तात्मक विचारधाराले बसेकै ठाउँमा सहजतापूर्वक पुनर्विवाह हुने अवस्था नभएपछि घर मात्र होइन गाउँ नै छोडेर हिँड्न बाध्य भएकी छ । नेपाली सामाजिक संरचनाअनुरूप पुरुषले नै आयआर्जनको उत्तरदायित्व बहन गर्नुपर्ने बाध्यताअनुसार बूढो, गोरे, भोटे, धनेजस्ता पात्रहरू पैसा कमाउन र पेटभरि खान पाउने आशामा आफ्नो जन्मथलो छोडेर मधेसतिर जान बाध्य भएकाले उनीहरू पनि सीमान्तीय पात्र हुन् । कृतिको अर्थापनका लागि सघन पाठविश्लेषण विधिअनुसार सन्दर्भपरक अध्ययन विश्लेषण गरी स्थापित सिद्धान्तका आधारमा परिणाम निकालिएकाले यो अध्ययन गुणात्मक प्रकृतिको छ । प्रस्तुत कथामा भाषाका माध्यमबाट पनि सीमान्तीयताको प्रतिनिधित्व गराइएको छ । समग्रमा भन्नुपर्दा मधेसतिर कथा सीमान्तीयताको पात्रगत, परिवेशगत, विचारधारात्मक तथा भाषागत सबै दृष्टिले प्रतिनिधित्व भएको कथा हो भन्ने निष्कर्ष प्राप्त भएको छ ।

शब्दकुञ्जी : परिवेशगत, प्रतिनिधित्व, भाषागत, भौतिक, सीमान्तीय मैत्री

विषयपरिचय

प्रस्तुत लेखको शीर्षक 'मधेसतिर कथामा सीमान्तीयता' रहेको छ । यस कथाका रचनाकार/स्रष्टा विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला हुन् । उनका कथामा फ्रायडवादी सिद्धान्तअन्तर्गत मानव जीवनमा यौनशक्तिको भूमिकामा जोड दिँदै मनको अन्तर्यथार्थको खोजी गर्ने क्रममा पात्रका चेतन र अचेतन मनविच अन्तर्सम्बन्ध देखाइएको छ । खासगरी अचेतनले चेतन मनलाई पार्ने प्रभावको सूक्ष्म मनोविश्लेषण उनका कथामा गरिएको छ । पात्रको मनोवृत्ति सामाजिक वातावरणबाटै निर्मित भएको देखाउन प्रत्येक मनोवृत्तिलाई समाजसापेक्ष तुल्याएर अचेतन मनको विश्लेषण गरेका छन् (श्रेष्ठ, २०५७, पृ.२७) । साहित्यका कथा, उपन्यास, कविता, निबन्ध, आत्मजीवनी जस्ता विधामा कलम चलाउने कोइरालालाई सर्वाधिक सफलता भने आख्यानका क्षेत्रमा प्राप्त भएको छ । अहिलेसम्म उनका दोषी चस्मा (२००६) र श्वेतभैरवी (२०३९) दुई कथा सङ्ग्रह, तीन घुम्ती (२०२५), नरेन्द्रदाइ (२०२६), सुम्निमा (२०२७), मोदिआइन (२०३६), हिटलर र यहूदी (२०४९) र बाबु, आमा र छोरा (२०४५) जस्ता छ ओटा उपन्यास र आफ्नो कथा (२०४०), जेलजर्नल (२०५४) र आत्मकथा (२०५५), फेरि सुन्दरीजल (२०७४) गरी जम्मा बाह्र ओटा पुस्तक कृति प्रकाशित छन् भने थुप्रै फुटकर रचनाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा रहेका छन् । नेपाली साहित्य र राजनीति दुवै क्षेत्रमा समानान्तर रेखा जस्तै अगाडि बढेर

अतुलनीय योगदान गर्ने कोइराला विशिष्ट प्रतिभा हुन् । कोइरालाको लेखनमा उनको राजनीतिक दृष्टिकोणले पनि प्रभाव पारेको छ । यसैले उनले कथामा निम्नवर्गका समस्याहरूलाई विषय बनाएर तिनका अनुभव र परिस्थितिको उजागर गरेका छन् । *दोषी चस्मा* सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित शोधकथा *मधेसतिर* (१९९८) उनका प्रतिनिधि कथामध्येको एक हो ।

समाजमा सदियौंदेखि किनारीकृत, शोषित, शासित, दलित, दमित, दबाइएका, अशक्त, निर्धा, श्रमिक, अधीनस्थ, पाखा पारिएका, पीडित, आवाजविहीन तथा इतिहासविहीन वर्गहरू नै सीमान्तीय (सबाल्टर्न) हुन् । यसलाई नेपालीमा अवरजन पनि भनिएको छ । सीमान्तीय वर्ग समाजको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक र अन्य हरेक क्षेत्रमा सधै सक्रिय रहे पनि सधै शासकीय प्रभुत्वमुनि रहेर इतिहासविहीन गुपचुप जीवन बिताउन बाध्य छन् । सम्भ्रान्त वर्ग वा सामन्त वर्गको जत्तिकै इतिहास बोकेका सीमान्तीयहरू शासक वर्गका दमनकारी शक्तिको अगाडि शक्तिविहीन बनेका देखिन्छन् । सीमान्तीयहरू सम्भ्रान्तको अगाडि कि त आत्मसमर्पण गर्छन् कि चुपचाप रहन्छन् । नेपाली साहित्यमा मौखिक परम्परादेखि नै सीमान्तीयहरू कुनै न कुनै तरिकाले प्रस्तुत हुँदै आएका देखिन्छन् । लिखित साहित्यमा पनि सीमान्तीय मैत्री रचनाहरू प्रकाशित भइरहेका छन् । आजको सन्दर्भमा नेपालमा दलित, पछौटे वर्ग, भूमिहीन, शोषित, पीडित, अल्पसंख्यक, धार्मिक, उच्चवर्गबाट किनारीकृत कुनै समुदाय विशेष, वर्ग, क्षेत्र वा राष्ट्र नै सीमान्तीयताका अध्ययनीय विषय क्षेत्र हुन सक्छन् । राज्यको मूलधारमा मिसिन नदिइएका र मिसिन नपाएका इतिहासविहीनहरू नै मूलभूत रूपमा सीमान्तीयभित्र पर्दछन् । शक्तिकेन्द्रको हैकमबाट शोषित पीडित भएका निमुखाहरू वा आवाजविहीनहरू नै वास्तविक सीमान्तीयकृत हुन् ।

विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको *मधेसतिर* कथामा पनि यस्तै निमुखा र सीमान्तीय पात्रहरूको प्रयोग गरिएकाले प्रस्तुत कथा सीमान्तीयकृत अध्ययनका दृष्टिले अध्ययनीय छ । यस लेखमा *मधेसतिर* कथालाई विवेच्य सामग्री बनाएर यसमा सीमान्तीयताको प्रतिनिधित्व केकसरी भएको छ भन्ने शोधसमस्यामा केन्द्रित भई उक्त जिज्ञासाको समाधान खोज्ने प्रयास गरिएको छ ।

समस्याकथन र अध्ययनको उद्देश्य

विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाका कथा प्राज्ञिक अध्ययनका दृष्टिले गहन, समस्यामूलक र अनुसन्धेय रहेका छन् । सीमान्तीयकृत अध्ययन साहित्यमा प्रतिनिधित्व गर्ने निम्न वर्ग उपेक्षित, उत्पीडित, किनारीकृत, आवाजविहीनहरूको बारेमा अध्ययन गर्ने नवीन समालोचना पद्धति हो । निम्नवर्गीय पात्रहरूको मनोविज्ञान, आर्थिक, सामाजिक अवस्थाको चित्रण गरिएका कोइरालाका कथाहरू सीमान्तीय अध्ययनका दृष्टिले विश्लेषणीय छन् तापनि हालसम्म यस कोणबाट त्यति अध्ययन नभएकाले यही प्राज्ञिक रिक्तता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत लेख तयार पारिएको हो । प्रस्तुत लेखमा *मधेसतिर* कथामा सीमान्तीयताको प्रतिनिधित्वको अवस्था केकस्तो रहेको छ ? भन्ने प्राज्ञिक समस्यामा केन्द्रित भई सीमान्तीयताको पात्रगत, परिवेशत, विचारधारात्मक तथा भाषागत सबै दृष्टिले विश्लेषण गरेर निष्कर्षमा पुग्नु प्रस्तुत लेखको उद्देश्य रहेको छ ।

अध्ययनको विधि

प्रस्तुत लेखमा विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाद्वारा लेखिएको *मधेसतिर* कथाको सीमान्तीयताका आधारमा अध्ययन गरिएको छ । उक्त कथाको पठन गरी त्यसको सीमान्तीय पक्षसँग सम्बद्ध पुस्तकालय कार्यबाट सङ्कलित प्राथमिक र द्वितीयक दुवै स्रोतका सामग्रीको उपयोग गरिएको छ । मूल वा प्राथमिक स्रोतको सामग्रीको रूपमा *मधेसतिर* कथालाई लिइएको छ, भने उक्त कथामा यस अघि भएका अध्ययन, कथाको विश्लेषणका निम्न आवश्यक पर्ने सैद्धान्तिक र प्रायोगिक सामग्रीलाई द्वितीयक स्रोतका सामग्रीको रूपमा उपयोग गरिएको छ । सङ्कलित सामग्रीको अर्थानपनका लागि *मधेसतिर* कथालाई सघन पाठविश्लेषण विधिअनुरूप सूक्ष्म पठन गरी स्थापित सिद्धान्तका आधारमा सन्दर्भपरक अध्ययन गरिने भएकाले यो गुणात्मक प्रकृतिको रहेको छ ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

प्रस्तुत अध्ययनका सामग्रीको विश्लेषण गर्ने आधार सीमान्तीय अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचा हो जुन सांस्कृतिक अध्ययनसँग जोडिएको छ । सांस्कृतिक अध्ययन पाश्चात्य समालोचनामा सन् १९६० को दशकपछि विकसित उत्तरआधुनिक अवधारणा हो । यो कृतिमा अभिव्यक्त समग्र मानवीय आचरण र सामाजिक व्यवहारहरूलाई सांस्कृतिक रूप मानेर व्याख्या विश्लेषण गर्ने अन्तरविषयक पद्धति हो । तिनै संस्कृतिका विविध रूपहरूमध्ये सबाल्टर्न अध्ययन पनि एउटा हो । अहिले 'सबाल्टर्न अध्ययन' इतिहासलेखन, साहित्य, कला र समाजशास्त्रीय अध्ययनका विविध क्षेत्रमा विस्तारित देखिन्छ । सर्वप्रथम इतिहासका पानाहरूमा देखा परेको सबाल्टर्न समाजशास्त्र र मानवशास्त्र हुँदै साहित्यका क्षेत्रमा पनि विकसित हुन पुगेको छ (कोइराला, २०७३, पृ.३९) । यसका संस्थापक अष्ट्रेलियाका इतिहास विषयका प्राध्यापक रंजित गुहा हुन् । सांस्कृतिक अध्ययनले परिधीय संस्कृतिको पहिचान, प्रतिनिधित्व, प्रभुत्व र प्रतिरोध चेतना केकसरी भएको छ, को दमित छ, को केन्द्रभन्दा बाहिर छ को सीमान्तकृत छ भन्ने कुराको व्याख्या र विश्लेषण गर्दछ (के.सी, २०७०, पृ.२) । भारतीय इतिहासकार गायत्री स्पिवाकले सीमान्तीय भनेका आवाजविहीन व्यक्तिहरू त्यसमा पनि महिलाहरू हुन्, उनीहरूमा चेतना खोज्नु वा भर्नु भनेको सबाल्टर्न बाहिरको अध्ययन हो भनेकी छन् । 'सबाल्टर्न' अध्ययन सांस्कृतिक अध्ययनको एउटा महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । पारिभाषिक रूपमा सामाजिक, आर्थिक र साजनीतिक दृष्टिबाट तल्ला दर्जाको अधीनस्थ समूह, समुदाय वा व्यक्तिलाई अवरजन अथवा सबाल्टर्न भनिन्छ (शर्मा, २०७८, पृ.८६) । अहिले इतिहास लगायत साहित्यिक-सांस्कृतिक अध्ययनसित जोडेर चर्चाको विषय बनेको 'सबाल्टर्न' पदावली इटालेली भाषा र ग्राम्सीको जेलजीवनको कृति प्रिजन नोटबुक्समा प्रयोग गरिएको सन्दर्भसित सम्बद्ध छ भन्ने बुझिन्छ (बराल, २०७३, पृ.१७२) । विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको *मधेसतिर* कथामा प्रयुक्त पात्रहरू पनि आवाजविहीन भएका कारण सीमान्तीय अध्ययनका दृष्टिले प्रस्तुत कथा अध्ययनीय रहेको छ । पात्रका भौतिक र भाषाका माध्यमबाट हुने प्रतिनिधित्वलाई आधार बनाएर सीमान्तीयताको अध्ययन विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुगिएको छ । विश्लेषण गर्ने क्रममा निम्नलिखित ढाँचाको अवलम्बन गरिएको छ :

(क) भौतिक प्रतिनिधित्व

(अ) पात्रगत प्रतिनिधित्व

(आ) परिवेशगत प्रतिनिधित्व

(इ) विचारधारात्मक प्रतिनिधित्व

(ख) भाषागत लेखनका माध्यमबाट गराइने प्रतिनिधित्व

मधेसतिर कथामा सीमान्तीय प्रतिनिधित्वको अवस्था

सीमान्तीय भनेका निर्धा, निमुखा, ओभेलमा पारिएका, हेपिएका, दबाइएका शोषित, पीडित, दलित अधीनस्थ, पाखा पारिएका, आवाजविहीन तथा इतिहासविहीन व्यक्ति, समुदाय, समाज, जाति, क्षेत्र आदि हुन् । समाजमा निरड्कुश शासकको हैकमको प्रभावबाट स्वयम् स्रष्टा पनि स्वाधीन रहन सक्दैन । स्रष्टा नै स्वाधीन बन्न नसकेपछि उसले सिर्जना गर्ने साहित्य पनि सीमान्तीय चेतनाबाट मुक्त हुन सक्दैन । यस अवस्थामा सीमान्तीयकृत अध्ययनले उठाएको प्रतिनिधित्वको बहसलाई साहित्यको अध्ययन तथा विश्लेषणमा प्रभावकारी ढङ्गले प्रयोग गर्न सकिन्छ भन्ने तथ्यलाई पुष्टि गर्छ (श्रेष्ठ, २०६८, पृ.९१) । यस सन्दर्भमा लिखित साहित्यमा विभिन्न तरिकाले सीमान्तीयताको प्रस्तुति भएको हुन्छ । त्यसैले साहित्यमा कुन प्रकारले सीमान्तीयताको प्रतिनिधित्व भएको छ भन्ने कुरा साहित्यको प्रकृति हेरेर ज्ञात हुन्छ । लेख्य साहित्यलाई सीमान्तीय अध्ययनको दृष्टिकोणबाट हेर्दा एउटालाई सीमान्तीय प्रतिनिधित्व मैत्री र सीमान्तीय प्रतिनिधित्वको अमैत्रीपूर्ण संरचनाका आधारमा अध्ययन विश्लेषण गर्न सकिन्छ (श्रेष्ठ, २०६८, पृ.९२) । जुन कृतिमा सीमान्तीयतालाई मूल विषय बनाइएको हुन्छ वा सीमान्तीय पात्रहरू विशेष भूमिकामा आएका हुन्छन् र सीमान्तीयकै सन्दर्भ एउटा मुख्य सन्दर्भको रूपमा आएको हुन्छ । त्यस्ता कृतिहरूमा सीमान्तीयताको दृष्टिकोणबाट प्रतिनिधित्वको अवस्थालाई हेर्न सकिन्छ । *मधेसतिर* कथा सीमान्तीयताका सन्दर्भमा प्रतिनिधित्वको संरचना हो । यसमा भएको प्रतिनिधित्वलाई भौतिक प्रतिनिधित्व र भाषागत लेखनका माध्यमबाट गराइने प्रतिनिधित्वका कोणबाट अध्ययन गर्न सकिन्छ :

मधेसतिर कथामा भौतिक प्रतिनिधित्व

कृतिमा स्रष्टाले पात्र प्रयोगमा, परिवेश विधानमा र उद्देश्यको निर्माणमा सीमान्तीय मैत्री छनौट गरेको छ, भने त्यस्तो उपस्थितिलाई सीमान्तीयताको भौतिक प्रतिनिधित्व मानिन्छ । कतिपय कृतिमा स्रष्टाले सीमान्तीय पात्रहरूको प्रयोग गरेको हुन्छ, ती पात्रहरू आफ्नो अवस्थाबारे सचेत पनि हुन्छन् र उनीहरू यसका विरुद्ध आवाज पनि उठाउँछन् तर कतिपय कृतिमा भने सीमान्तीकृत हुँदाहुँदै पनि आफ्ना अवस्थालाई चुपचाप स्वीकारेर बसेका हुन्छन् । कतिपय कृतिमा स्रष्टाले गैरसीमान्तीय पात्रहरू प्रयोग गरेको हुन्छ तर तिनिहरूबाट विभिन्न सन्दर्भमा सीमान्तीय मैत्री विचारहरू प्रस्तुत भएका हुन सक्छन् । यसै आधारबाट कृतिमा सीमान्तीयताको भौतिक प्रतिनिधित्वको अध्ययन गरिन्छ । मधेसतिर कथा सीमान्तीयताको प्रतिनिधित्व भएको कथा हो । यस उपशीर्षकमा भौतिक प्रतिनिधित्वअन्तर्गत पर्ने पात्रगत, परिवेशगत र विचारधारात्मक प्रतिनिधित्वका आधारमा यसप्रकार अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ :

मधेसतिर कथामा पात्रगत प्रतिनिधित्व

प्रस्तुत कथामा प्रत्यक्ष उपस्थित र सङ्केतित् दुवै किसिमका पात्रहरूको प्रयोग गरिएको छ । विधवा, गोरे, बुढो, धने, भोटे जस्ता पाँच जना पात्रहरू कथामा उपस्थित भएर आ-आफ्नो कार्यव्यापारमा संलग्न भएका छन् । कथानकले डोच्याएको घटनामा आ-आफ्ना भूमिका निर्वाह गरेका छन् भने यस कथामा प्रत्यक्ष उपस्थित नभई सङ्केतित् रूपमा आएका पात्र पनि चार जना रहेका छन् । ती विधवाको मृत लोग्ने, सासू, ससुरा र देवर हुन् । यिनीहरूको प्रत्यक्ष उपस्थिति नरहे पनि कथाको मुख्य घटना घटाउनमा यिनीहरूले पृष्ठभूमिको काम गरेका छन् । कथाकी प्रमुख पात्र विधवाले घर छोडेर हिँड्नुमा यिनीहरूकै प्रमुख हात रहेको पाइन्छ । पात्रगत प्रतिनिधित्वका दृष्टिले यस कथामा प्रत्यक्ष उपस्थित भएर कार्यव्यापार सम्पादन गर्ने पात्र र प्रत्यक्ष उपस्थित भएर कार्यव्यापारमा संलग्न नभई सङ्केतित् रूपमा देखिने र कथाको मूल घटना घटाउनमा नै पृष्ठभूमिको भूमिका खेल्ने पात्र गरी दुई किसिमका पात्रहरू रहेका छन् ।

प्रत्यक्ष उपस्थित पात्रहरूको प्रतिनिधित्वलाई पनि सामाजिक र आर्थिक दुई छुट्टाछुट्टै कोणबाट हेर्न सकिन्छ । सामाजिक पक्षको प्रतिनिधित्व विधवा र सबै पुरुष पात्रहरूले गरेका छन् भने आर्थिक पक्षको प्रतिनिधित्व पुरुष पात्र गोरे, बुढो, धने, र भोटेले गरेका छन् । हिन्दु सांस्कृतिक सनातन धर्म र तत्सम्बन्धी मान्यतालाई आत्मसात् गर्ने सामाजिक संरचनालाई यस कथाले प्रस्तुत गरेको छ । हिन्दु सांस्कृतिक मान्यतालाई पछ्याउने नेपाली पहाडीया जनजीवन र त्यहाँ हुने गरेका रीति, स्थिति तथा सामाजिक गतिविधिलाई प्रस्तुत कथामा चित्रण गरिएको छ । नेपाली समाजमा श्रीमान् मरेपछि श्रीमतीले पुनर्विवाह गर्न कठिन हुने सामाजिक परिस्थितिलाई पनि यस कथामा स्पष्ट पारिएको छ । हिन्दु धर्म र संस्कृति तथा नेपाली समाज आज पनि महिलाका लागि त्यति उदार बन्न नसकेको देखिन्छ । यस कथाकी प्रमुख पात्र विधवा हाम्रो नेपाली समाजका विधवा नारीहरूकी प्रतिनिधि पात्र हो । श्रीमान् मरेकी विधवा बुहारीप्रति सहानुभूति राख्नु त कता हो कता उसलाई सासूससुराले फुटेको आँखाले समेत पनि हेर्न नचाहने, उसलाई देख्यो कि कचकच मात्र गर्ने गरेपछि एकातिर विधवा घरमा बस्न सक्दैन । एकातिर उसलाई कसैको सहारा नै हुँदैन भने अर्कोतिर उसले सानैदेखि कल्पना गरेको कुरा आफ्नो सानो घर, लोग्ने, छोराछोरीको चाहना पूरा गर्ने विचार गर्छे । सबैले हेला गरेपछि आफ्नो चाहनालाई सफल बनाउने उद्देश्य बोकेकी विधवा दुःख गरेर पेटभरि खानलाउन पाउने अवस्था हुँदाहुँदै पनि पहिलो घर छोड्न बाध्य भएकी छ । यस परिस्थितिले विधवालाई सीमान्तीकृत पात्रका रूपमा उभ्याएको छ । उसले अलिकति गहना र पैसाको पोको लिएर त्यसैको आडमा घरजम गरेर बस्ने सोच बनाएकी छ । उसको उमेर तीस वर्ष भएको र त्यतिबेलाको अवस्थाअनुसार त्यो उमेर विवाह गर्नको निम्ति ढल्किसकेको महसुस गरेकी विधवाले त्यही गहना र पैसाको पोकाको भरमा कुनै पुरुषलाई आफ्नो बनाउने, गहना र पैसाको पोकाले जमिन किनेर बस्ने, छोरो पाउने चाहना व्यक्त गरेकी छ । तर बाटामा सँगै बास बसेका पुरुषहरूमध्ये गोरेले ऊ निदाएको बेलामा उसको पोको चोरेर भागेपछि विधवाको सपना ढलेर तासको घरजस्तै भताभुङ्ग र लथालिङ्ग

भएको छ । ऊ ओल्लो घाट न पल्लो तिर भएर डाँको छोडेर रोएकी छ । न ऊ फर्केर घर जाने अवस्थामा हुन्छ, न त अगाडि बढेर केही गरूला भन्ने स्थिति हुन्छ । दक्षिणतिर मधेसको ठुलो फाँट देखिन थालेपछि पुरुष पात्रहरू त्यहाँ पुगेपछि काम पाउने र पेटभरि खान पाउने आशाले उत्साहित भएका छन् भने विधवाको अब कहाँ जाने र के गर्ने भन्ने केही टुङ्गो नभएका कारण अत्यन्त दुःखी र निराश भएकी छ ।

मधेसतिर कथाका पुरुष पात्रहरू गरिवीका कारण काम पाउन र पैसा कमाउनका लागि आफ्नो गाउँ, ठाउँ छोडेर मधेसतिर जान बाध्य भएका छन् । नेपाली समाजमा पैसा कमाउन हिँड्नुपर्ने, घर धान्नुपर्ने जिम्मेवारी पुरुषका काँधमा भएका कारण उनीहरू काम खोज्न मधेसतिर गएका हुन् । यसबाट नेपाली समाजमा विद्यमान पुरुष र नारीका फरक-फरक जिम्मेवारी देखाइएको छ । मधेसतिर जाँदा बाटामा विधवासँग भेट भएका उनीहरू भोकभोकै हिँड्न बाध्य भएका छन् । उनीहरूलाई विधवाले आफूले बाटोमा खान भनी ल्याएको चाकु र चिउरा दिएर मात्र भोक मेट्न पाएका छन् । यसबाट उनीहरू गरिब र सीमान्तीय पात्र हुन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ । भोकको समस्या टार्नुलाई सबैभन्दा ठूलो उपलब्धि ठान्ने यी पात्रले विधवालाई पोइ छैन भन्दैमा पेटभरि खान पाउने घर छोडेर हिँड्नु लरतरो कुरा होइन (कोइराला, २०५७, पृ.९२) भनेका छन् । काम गरेर पेटभरि खाने उद्देश्य राखी हिँडेका उनीहरू आर्थिक दृष्टिले सीमान्तीय बनेका छन् । राती खुला आकाशमुनि विधवा लगायत ती चार जना पुरुष पात्र बास बसेका छन् । सबै जना निदाएको मौका पारी गोरेले विधवाको पोको चोरेर बेपत्ता भएको छ । यस घटनाले विधवालाई आर्थिक रूपमा समेत सीमान्तीय बनाएको छ । एउटा पीडितले अर्को पीडितको दुःख बुझ्नुको सट्टा अझ पीडा थपिदिने काम गरेको छ । यसरी हेर्दा कथाका घटना विकासका सन्दर्भबाट गोरे पनि आर्थिक हिसाबले सीमान्तीय भएकै कारण विधवाको पोको चोर्न बाध्य भएको हो भन्ने कुरा बुझ्न सकिन्छ ।

मधेसतिर कथामा प्रयुक्त सबै महिला र पुरुष पात्रहरू सीमान्तीय हुन् । विधवा पितृसत्तात्मक सामाजिक व्यवस्थाले सीमान्तीय बनाइएकी पात्र हो । नेपाली समाजमा पत्नी मरेका पतिले उही घर र स्थानमा बसी जति पटक पनि विवाह गर्न सक्ने तर पति मरेकी पत्नीले फेरि विवाह नै गर्न नहुने, आजीवन दुःख पाएर पनि मरिसकेको लोग्नेको सत्ता बस्नुपर्ने, परपुरुषको मुखसम्म हेर्न नहुने जस्ता भाष्य/विमर्शहरू निर्माण भएकाले पहिलो कुरा विधवाहरूले पुनर्विवाहको लागि सोच नै बनाउन सक्दैनन् भने केही अल्पसंख्यक विधवाहरूले विवाह गर्ने सोच बनाए पनि उनीहरूले हुँदाखाँदाको घर, सम्पत्ति तथा गाउँ नै छोडेर हिँड्नुपर्छ भन्ने अवस्थाको चित्रण गरी विधवालाई सीमान्तीय पात्रको रूपमा उभ्याइएको छ । छोरो मरेपछि बुहारीलाई सहानुभूति राख्ने र माया गर्ने कुरा त कता हो कता उल्टै अपमान गरेर सासूससुराले सीमान्तीय पात्र बन्न बाध्य बनाएका छन् । विधवालाई सीमान्तीय बनाउने उसका सासू, ससुरा र देवर प्रभुत्वशाली वर्गमा पर्ने पात्र हुन् । उनीहरूले नारीलाई हेप्ने र विभेद गर्ने परम्परावादी सामाजिक संरचनाको संरक्षण वा पृष्ठपोषण गरेर बसेका छन् । आर्थिक समस्याका कारण पेटभरि खानसम्म नपाएका बुढो, गोरे, धने, भोटे जस्ता चार जना पुरुष पात्रहरूले आफ्नै गाउँमा काम पाउने अवस्था नभएपछि कामकै खोजीमा जन्मथलो छोडेर मधेसतिरको यात्रामा निस्केका छन् । त्यसैले कथामा प्रयुक्त यी सबै पात्रहरू सामाजिक र आर्थिक दुवै आधारमा सीमान्तीय हुन् ।

मधेसतिर कथामा परिवेशगत प्रतिनिधित्व

आख्यानमा पर्यावरण भन्नाले इतिवृत्तको क्रम र प्रकृतिलाई परिभाषित गर्ने तथा पात्रका बाह्य आचरण एवम् बाह्य परिवेशलाई विशिष्टता प्रदान गर्ने प्रकृति, मानवीय सम्बन्ध एवम् सामाजिक, आर्थिक पृष्ठभूमि आदि भन्ने बुझिन्छ (नेपाल, सन् २००५, ९३-९४) । सुनकोसी र तामाकोसी नदीको सङ्गम यस कथाको प्रारम्भिक परिवेश हो । सामाजिक र आर्थिक कारणले मधेसतिर कथामा सीमान्तीय बनाइएका सबै पात्रहरू आ-आफ्ना समस्याको समाधानका लागि मधेसतिर जाने क्रममा सुनकोसी र तामाकोसी नदीको सङ्गममा ओड्नेओड्छ्याउने बिनाको खुला आकाशमुनि बास बस्न पुगेका छन् । बिहान सूर्यको प्रथम किरण पर्नासाथ पृथ्वीका पात्रा उक्के जस्तो गरेर नदीका किनारमा घुम्नुङ्ग परेर सुतेका चारपाँच जना उठेका छन् (कोइराला, २०५३, पृ.९१) । ओड्नेओड्छ्याउने बिनाको खाली जमिनमा रात बिताएको दयनीय अवस्थाले पनि उनीहरूलाई

सीमान्तीय हुन् भन्ने देखाएको छ । उठेपछि उनीहरूसँग खानेकुरा नदेख्दा विधवाले *तिमीहरू घरबाट हिँड्दा पेट भर्ने के उपाय गरेर हिँडेका थियौ ? के खाउँला भन्ने ठानेका थियौ ?* (कोइराला, २०५३, पृ.९१) भनी सोधेको प्रश्नले पनि उनीहरू सीमान्तीय हुन् भन्ने पुष्टि गरेको छ । ती चार जना पुरुष पात्रहरूको घरद्वार नभएको भन्ने परिवेशले यिनीहरूलाई सीमान्तीय हुन् भन्ने देखाएको छ । विधवाले आफूसँग भएको चाकु र चिउरा भाग लगाएर ती चारै जना काम खोज्न हिँडेका पुरुष पात्रहरूलाई दिएपछि खान पाउने आशाले अकस्मात उनीहरूका आँखामा तेज आउनु र विधवाप्रति महान् आदरको भाव उत्पन्न भएको स्थितिले पनि उनीहरूको सीमान्तीयतालाई प्रस्तुत गरेको छ । पात्रको आन्तरिक व्यक्तित्व वा मनोवैज्ञानिक अस्तित्वलाई परिभाषित गर्ने तत्त्व चाँहि 'चित्तवृत्ति' हो (नेपाल, सन् २००५, पृ.९४) । घनश्याम नेपालले चित्तवृत्तिलाई पनि परिवेशान्तर्गत नै राखेर व्याख्या गरेका छन् ।

मधेसतिर कथामा विधवाको चित्तवृत्ति नै कथाको प्रमुख सन्दर्भ हो । विधवाले मधेस गएर घरजम गर्ने, छोरो पाउने आशा लिएर पहिलो घर छोडेकी छ । बाटामा गोरेलाई भेटेपछि उसैसित घरजम गर्ने इच्छाले गोरेप्रति आकर्षित भएर मनको सबै कुरा गोरेसँग बताएकी छ । विधवाको यस चित्तवृत्तिले गर्दा नै कथाका प्रसङ्गहरू अधि बढेका छन् । विधवाको पुनः घरजम गर्ने इच्छा नै यस कथाको चित्तवृत्तिगत परिवेश हो । सामाजिक संरचनाका कारण सीमान्तीय बनेकी हुनाले विधवामा त्यस किसिमको चित्तवृत्तिगत परिवेश निर्माण भएको हो ।

मधेसतिर कथामा विचारधारात्मक प्रतिनिधित्व

प्रस्तुत कथामा हिन्दु सनातन धर्मसम्बन्धी विचारधारा र पितृसत्तात्मक विचारधाराको प्रतिनिधित्व भएको पाइन्छ । हिन्दु धर्मसँग सम्बन्धित विचारधाराले विधवालाई सीमान्तीय बनाएको छ । कथामा विधवा पात्रको घरजम गर्ने र छोरो पाएर सुखपूर्वक जीवन बाँच्ने चाहना देखिन्छ तर हिन्दु धार्मिक विचारधाराका कारण उसले आफ्नै गाउँमा पुनर्विवाह गर्न सम्भव नभएकाले ऊ गाउँ छोड्न बाध्य भएकी छ । पोइ मरेका कारण घरमा सासूससुराको कचकच सहेर बस्न बाध्य विधवाले मधेस जाँदा बाटामा *मेरो लोग्ने मरेदेखि मलाई कसैले छुन पाएको छैन, मैले आफ्नो शरीर जोगाएर राखेकी छु* (कोइराला, २०५३, पृ.६१) भन्ने कुरा गोरेसित व्यक्त गरेकी छ । यसबाट आफ्नो मनमा घरबार गर्ने इच्छा भए पनि विधवा भएका महिलाले मृत लोग्नेकै सत्मा रहनुपर्छ भन्ने हिन्दु धार्मिक विचारधाराको प्रस्तुति भएको पाइन्छ । यस विचारधाराले विधवालाई सीमान्तीय पात्र बनाएको छ । विधवाले सासूससुराकै अगाडि आफ्नै गाउँमा इच्छानुसार पुरुषले जस्तै घरजम गरेर बस्न पाउने अवस्था नहुनु पनि सीमान्तीय हुनु हो ।

कथामा प्रस्तुत हिन्दु धार्मिक विचारधाराले पितृसत्तात्मक विचारधारालाई पृष्ठपोषण गरेको पाइन्छ । कथाकी विधवा पात्रले स्त्री भएकै कारण आफ्नो पतिको मृत्यु भएपछि सहजतापूर्वक अर्को पति रोज्न पाएकी छैन । पति मरेपछि पुनर्विवाह गर्न पितृसत्तात्मक संरचनाका कारण आफ्नै गाउँमा सम्भव नभएपछि विधवाले पेटभरि खान र एकसरो लाउन पाउने घर हुँदाहुँदै पनि त्यो घर छोडेर पुनः घरजम गर्ने उद्देश्यका साथ मधेसतिर लागेकी छ । स्त्री भएकै कारण विवाहपछि अर्काको घर जानुपर्ने र घरका मान्छे जतिसुकै कचकच गरे पनि सहैरै बस्नुपर्ने स्त्रीका बाध्यतालाई पनि कथामा प्रस्तुत गरिएको छ । नेपाली समाजमा स्त्रीले घर बसेर घरबार सम्हाल्ने, पुरुषले आयआर्जनका लागि घर, गाउँ छोडेर बाहिर जानुपर्ने र बाहिरका काम गरेर आर्थिक जोहो गरी घर चलाउनुपर्ने बाध्यात्मक सामाजिक संरचनाका कारण पुरुष भएकै नाताले यस कथाका बुढो, गोरे, धने र भोटे पैसा कमाएर भोक मेटाउनका लागि आफ्नो जन्मथलो छोडेर मधेसतिर जान बाध्य भएका छन् ।

भाषागत लेखनका माध्यमबाट गराइने प्रतिनिधित्व

कृतिमा पात्रगत, परिवेशगत, विचारधारात्मक प्रतिनिधित्व भएको र नभएको अवस्थामा लेखकले विभिन्न सन्दर्भमा लेखनमार्फत सीमान्तीयताको अवस्था, सीमान्तीयबारे लेखकको विचार, सीमान्तीयताका परिस्थितिहरू आदिको प्रस्तुति दिएको पाइन्छ । यस्तो अवस्थालाई भाषागत लेखनका माध्यमबाट गराइने प्रतिनिधित्व भनिन्छ ।

मधेसतिर कथामा भाषागत लेखनका माध्यमबाट पनि सीमान्तीयताको प्रतिनिधित्व भएको छ जसलाई निम्नलिखित उद्धरणहरूले पुष्टि गरेका छन् :

पृथ्वीका पाप्रा उप्केजस्तो गरेर नदीका किनारमा घुम्लुङ्ग परेर सुतेका पाँच जना उठे । सबैको मनमा उठ्नासाथ प्रश्न उठ्यो पेट कसरी भर्ने ?

भोटेले भन्यो मेरो त घरै छैन । बूढोले भन्यो मेरो त थियो तर अब म पनि घरद्वार नभएको छु ।

घरद्वार नभएका यी चार जना माग्ने भन्नु वा कुल्ली भन्नु काम पाए कुल्ली नत्र माग्नेका माझमा घरद्वार भएकी विधवा कागको हूलमा हाँसिनी थिइन् (पृ.९१) ।

प्रस्तुत उद्धरणमा कामको खोजीमा हिँडेका बूढो, धने, भोटे, गोरे ओढ्नेओढ्छयाउने विनाको खुला आकाशमुनि नदी किनारमा विहान जन्त्याकजुरुक उठेका, पेट कसरी भर्ने भन्ने पिरलोमा परेका, भोटेले मेरो घरबारै छैन भन्नु, बुढोले मेरो पहिले केही थियो अहिले सबै सकियो भन्ने कुरा गर्नु र काम पाए कुल्ली नपाए माग्ने जस्ता ती चार जनाको बीचमा विधवा घरसम्पत्ति भएर पनि लोग्ने नभएको पिरमा पुनर्विवाहको लागि हिँडेकी भन्ने कुरा भाषाका माध्यमबाट उल्लेख भएकाले सीमान्तीयता प्रस्तुत भएको छ ।

मधेसतिर हिँडेकी, पोइ छैनन् । सासूससुरा फुटेको आँखाले हेर्दैनन् । देवर रूखो माया गथ्यो तर पोइ नभएको घरमा टिक्न सकिन ।

तिमीहरूले त राती पनि केही खाएको देखिन, त्यसै सुत्थौ ।

हिजो दिनभरि नखाएको पेटमा चिउराका कणहरू पर्दा सबै फुर्तिला भएर उत्साहसँग कराई कुरा गर्न थाले ।

मधेसमा पेटभरि खान पाइन्छ (पृ.९२) ।

लोग्ने मरेको घरमा सासूससुराले हेला गर्ने, देवरले रूखो माया गर्ने गरेपछि सम्पत्ति भएर पनि विधवा टिक्न नसकेर अर्को घरबार गर्ने उद्देश्यले हिँडेकीले, खानेकुरा केही नभएर राति भोकै सुत्नु परेको, विधवा एकलै भएर सहाराका लागि उनीहरूकै छेउँमा सुत्नु, अधिल्लो दिनदेखिको भोको पेटले ओइलाएका उनीहरूलाई विधवाले दिएका चिउराका कणहरू पर्दा सबै फुर्तिला भएर उत्साहसँग कुरा गर्न थाल्नु र मधेस पुगेपछि पेटभरि खान पाइन्छ भन्नु पनि सीमान्तीयता हो ।

नत्र यो बुढो यसै भोकभोकै हल्लिरहन्थ्यो र ? अब मर्ने बखत पनि भयो । पेटको ज्वाला खप्न नसकेर मात्र यताउति हिँड्नु परेको ।

यहाँ त सासूससुराका कचकचले अड्कनै सकिएन । फेरि पोइ मरेको ठाउँमा त्यसै उच्चाहट लागेर आउने ।

त्यसको खपटे गाला धेरै दिनको परिश्रमले भन तल भास्सिएको थियो, आँखा ज्योतिहीन थिए (पृ.९३) ।

उमेरले बुढो भए पनि सम्पत्ति केही नहुनाले भोको पेट भर्नका निम्ति मधेस हिँड्नुपरेको कुरा अभिव्यक्त गर्नु, लोग्नेको मृत्युपछि आफ्नो भन्ने कोही नभएर सहाराविहीन भएकी विधवाको मन उदास हुनु, सासूससुराका कचकचले टिक्न नसक्नु वा प्रतिकार गरेर बस्न नसक्नु, पेटभरि खान नपाएर पनि कडा परिश्रम गर्नु पर्दा गोरे दुब्लाएर गाला तल भास्सिनु र आँखा कमजोर हुनु पनि सीमान्तीयताको स्थिति हो । “म मधेस गएर घरबार गर्छु तर स्वास्नीमान्छेले मात्र घर बनाउन सक्दैनन्, लोग्नेमानिस पनि चाहिन्छ” (पृ.९४) ।

पितृसत्तात्मक समाजमा महिला एकलैले घर बनाउन नसक्ने, घर बनाउन लोग्नेमान्छे अनिवार्य चाहिने भाष्यअनुसार विधवा पनि पुनर्विवाहको निम्ति पुरुषको साथ खोज्दै मधेसतिर हिँड्नुले यहाँ पनि भाषागत सीमान्तीयता प्रस्तुत भएको छ ।

अलिकता चिउरा बाँचेको छ, पेटभरि नभए तापनि अलिअलि त थेंग्ला । तिनीहरू बसेर चिउरा फाँक्न थाले र आकाशलाई छानो बनाएर गुँडुल्किएर त्यहीं बाटोको छेउमा सुते ।

अहिले खानलाई केही छैन । साँभसम्म त पुग्नुपर्छ । त्यहाँ केही खाने उपाय हुन सक्छ ।

त्यस गहनाले मैले केके गरूँला भन्ने विचार गरेकी थिएँ, खेती किनुँला, विहा गरूँला, घर जमाउँला, छोरा पाउँला । मेरो सारा आशा नष्ट भयो (पृ.९५) ।

अघिल्लो रात एकै ठाउँमा सँगै बास बसेका ती पाँचैजना अर्को रात पनि आकाशको छानोमुनि सुत्ने तरखर गर्दा भोको पेटमा राख्ने केही खानेकुरा नभएपछि आशावादी नजरले विधवालाई हेर्नु, उसले आफूसँग भएको खानेकुरा थारैथोरै सबैलाई दिएपछि, खाएर बाटोको छेउमा डल्लो परेर सुत्नु, विधवासँग भएको थोरै खानेकुरा पनि सकिएपछि भोकै यात्रा गर्न बाध्य भएका उनीहरूले, साँभसम्म मधेस पुग्नेपर्ने, त्यहाँ गएपछि केही उपाय हुने आशा व्यक्त गर्नु, घरजम गर्ने उमेर घर्कीसकेकी विधवाले आफूसँग भएको गहना र पैसाको पोकाको प्रलोभनमा पारी कुनै पुरुषलाई आफ्नो बनाएर नयाँ जीवन सुरु गर्ने र छोरो पाउने अभिलाषा लिएर हिँडेकोमा त्यो पोको नै धनेले चोरिदिएपछि, उसका सम्पूर्ण आशा नष्ट भएर ऊ घरकी न घाटकी हुनुले प्रस्तुत भनाइमा पनि सीमान्तीयता प्रस्तुत भएको छ ।

मधेसमा केही न केही उपाय भैहाल्छ, तिमिले पोइ पनि पाउँछ्यौ । तिम्रो घर पनि हुन्छ ।

ऊ त्यही हो मधेस । त्यहीं हाम्रो उद्धार हुन्छ । त्यहीं हामीले अघाउन्जेल खान पाउँछौ ।

भोकले सुकेका गालामा पनि आनन्दको गुलाफी देखियो । कानसम्म मुखको कुना पुऱ्याएर मुखभरि चाउरी पारेर तिनीहरू हाँसिरहे ।

तर विधवामा उत्साह थिएन । आफ्नो उमेर ढल्किसकेको थियो (पृ.९६) ।

गहनापैसाको पोको हराएर बिलखबन्धनमा परी विलाप गरिरहेकी विधवालाई बुढोले नरोऊ, मधेस गएपछि केही उपाय लाग्ला, तिमिले त्यहाँ लोग्ने र घर दुवै पाउने छौ भनेर उज्याला दिनको आशा देखाएर सम्झाउनु, आफूहरू पनि मधेस देखिन लागेपछि उत्साहित हुँदै त्यहाँ हाम्रो उद्धार हुन्छ, अघाउन्जेल खान पाइन्छ भनेर खुशी हुँदै आशावादी हुनु, बुढोले मधेस देखियो, हाम्रो समस्या त्यहाँ समाधान हुनेछ भन्ने कुरा गरेपछि, भोटे र धनेका भोकले सुकेका गालामा पनि खुशी देखिनु र दिल खोलेर मुख चाउरी पर्ने गरी हाँस्तु तर विधवाको पोको चोरिएकाले उसको सुखद भविष्यको भिनो आशा पनि मेटिएर निराश हुनुबाट पनि भाषागत प्रतिनिधित्वका माध्यमबाट सीमान्तीयता प्रस्तुत भएको पाइन्छ ।

निष्कर्ष

प्रस्तुत लेखमा विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको *मधेसतिर* कथामा प्रयुक्त पात्रहरूको सीमान्तीयताको प्रतिनिधित्वका आधारमा अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । प्रतिनिधित्वलाई पनि भौतिक प्रतिनिधित्व र भाषागत लेखनका आधारमा गराइने प्रतिनिधित्व गरी दुई आधारमा छुट्टाइएको छ । भौतिक प्रतिनिधित्वलाई पात्रगत प्रतिनिधित्व, परिवेशगत प्रतिनिधित्व र विचारधारात्मक प्रतिनिधित्व गरी विभिन्न उपशीर्षकहरूमा छुट्टाएर अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । पात्रगत प्रतिनिधित्वका कोणबाट हेर्दा *मधेसतिर* कथा सीमान्तीयताको प्रस्तुतिमा सबल देखापर्छ । मनमा पुनर्विवाहको चाहना भएकाले आफ्नै गाउँमा बसेर पुनर्विवाहबाट घरजम गर्न सम्भव नहुँदा घरगाउँ छोड्न बाध्य यस कथाकी प्रमुख पात्र विधवा सीमान्तीय पात्र हो । प्रमुख पात्र नै सीमान्तीय भएकाले यस कथामा सीमान्तीयताको प्रतिनिधित्व भएको छ । स्त्री भएकै कारण उसले पुनर्विवाहको लागि आफ्नो घर छोड्नु परेको छ । पेटभरि खानसम्म नपाएर कामको खोजीमा मधेसतिर हिँडेका यस कथाका बुढो, गोरे, भोटे र धने जस्ता पुरुष पात्रहरू सबै सीमान्तीय पात्र हुन् । सामाजिक र आर्थिक कारणबाट उनीहरू आफ्नो जन्मथलो छोडेर टाढा मधेसमा कामको लागि हिँडेका छन् । लामो यात्रामा हिँडेका उनीहरूसँग बाटामा

खानलाई रूखोसुखो खानेकुरासमेत नभएपछि प्रमुख पात्र विधवाले दिएको चाकु र चिउराले भोकलाई शान्त पारेका छन् । सुनकोसी र तामाकोसी नदीको सङ्गममा ओढ्नेओछ्याउने विनाको खुला आकाशमुनि घुम्नुङ्ग परेर रात बिताएका उनीहरूको दयनीय अवस्थाले पनि उनीहरूलाई सीमान्तीय हुन् भन्ने पुष्टि गरेको छ । बाटोमा गोरेलाई भेटेपछि उसैप्रति आकर्षित भएकी विधवाको घरजम गरेर बस्ने इच्छा नै यस कथाको चित्तवृत्तिगत परिवेश हो । सामाजिक संरचनाका कारण सीमान्तीय बनेकी विधवामा त्यस किसिमको चित्तवृत्तिगत परिवेश निर्माण भएको हो । हिन्दु धार्मिक विचारधारा र पितृसत्तात्मक विचारधाराले गर्दा पुनर्विवाहको चित्तवृत्ति भएर पनि स्त्री भएकै कारण विधवाले पतिको मृत्युपछि सहजतापूर्वक त्यहीँ गाउँमा अर्को विवाह गर्न नपाउँदा घर मात्र होइन गाउँ नै छोडेर हिँड्न बाध्य भएकी सीमान्तीय पात्र हो । नेपाली सामाजिक संरचनामा पुरुष भएकै कारण आयआर्जनका कार्यको उत्तरदायित्व लिनुपर्ने बाध्यताअनुसार बुढो, गोरे, भोटे, धने जस्ता पुरुष पात्रहरू पैसा कमाउन र पेटभरि खान पाउने आशामा आफ्नो जन्मथलो छोडेर मधेसतिर जान बाध्य भएकाले उनीहरू सबै सीमान्तीय पात्र हुन् । समग्रमा भन्नुपर्दा *मधेसतिर* कथा सीमान्तीयताको पात्रगत, परिवेशत, विचारधारात्मक तथा भाषागत प्रतिनिधित्व सबै दृष्टिले सीमान्तीय प्रतिनिधित्व भएको कथा हो भन्ने निष्कर्ष प्राप्त भएको छ ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- के.सी., श्याम “सेतो धरती उपन्यासको सांस्कृतिक अध्ययन”. दर्शनाचार्य शोधप्रबन्ध. नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर, २०७० ।
- कोइराला, कृष्णप्रसाद “भवानी भिक्षुका कथामा सीमान्तीयता”. दर्शनाचार्य शोधप्रबन्ध. नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर, २०७३ ।
- कोइराला, विश्वेश्वरप्रसाद *दोषी चस्मा*. पाँचौँ सं., ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५३ ।
- नेपाल, घनश्याम *आख्यानका कुरा*. ते.सं., सिलगढी : एकता बुक हाउस प्रा.लि., सन् २००५ ।
- पाण्डेय, ताराकान्त *मार्क्सवाद, सांस्कृतिक अध्ययन र साहित्यको समाजशास्त्र*. ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०७३ ।
- बराल, ऋषिराज *मार्क्सवाद, सर्वाल्तर्न अध्ययन*. ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०७३ ।
- शर्मा, मोहनराज *समालोचनाका नयाँ कोण*. काठमाडौँ : ओरिएन्टल पब्लिकेसन हाउस, २०७८ ।
- शर्मा, हरिप्रसाद (सम्पा.), *विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाका कथा*. दो.सं., ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५७ ।
- श्रेष्ठ, तारालाल *शक्ति, स्रष्टा र सर्वाल्तर्न*. काठमाडौँ : डिस्कोर्स पब्लिकेसन, २०६८ ।
- श्रेष्ठ, दयाराम (सम्पा.), ‘कथाकार विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला’, *नेपाली कथा भाग ४* पाँचौँ सं., ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५७ ।